

SZEMLE

A REALIZMUS AZ IRODALOMBAN

*REALIZMUS, PÁRTOSSÁG, NÉPIESSÉG
A MAI MAGYAR IRODALOMBAN*

A szerkesztő, Szerdahelyi István bevezető tanulmányában exponálja azokat a problémákat, melyek sürgető szükségé tették *A pártosság, népiség, realizmus kérdései a hazai és külföldi irodalom, valamint a szocialista művészet fejlődésének hazai tapasztalatai alapján* című kutatási program munkálatait, s az ennek keretében készült három műfajtanulmányt: Szilágyi Ákos (líra), Vasy Géza (epika), Tarján Tamás (dráma) írásait.

Mintha a munkaprogram vitaülésein felmerült hipotézisek és tanulások szempontokat, eredményeket rögzítő jegyzőkönyve lenne, úgy tekintti át a bevezető – szükségképp elvontan, tételes rendben – a pártosság, népiség és realizmus fogalmak használatának az elmúlt harminc év változásaiból kitapintható problémáit. Kitér a kategóriáknak a szakirodalomban és a kritikában betöltött helyére, a terminológia s az elméleti igény (kompromittáltságából is fakadó) visszaszorulásának jeleire. Az okok feltérképezése és megszüntetése a kategóriák tartalmi és funkcionális kérdéseinek elemző újrazivizsgálására támaszkodhat. Annak tisztázására, hogy művészeti életünk gyakorlata s irodalmunk jelene szerint mely mértékben ideológiai, művészetpolitikai, illetve esztétikai (módszer- és értékszemponutú), illetve irányzati stílus kategóriák, hogyan határozhatók meg elméleti és történeti vonatkozásaik egységben. Mennyiben, milyen szinten eszmei-tartalmi, illetve poétikai-formai illetékességűek, eszerint egymással milyen (mellérendeltségi, hierarchikus, inherencia-) kapcsolatban állnak; értelmező lebontásuk milyen egyéb esztétikai kategóriák (világszerűség, totalitás, nembeliség, különösség, tartalom-forma stb.) szerint történhet. Mennyiben korlátozott e kategóriák alkalmazhatósági köre a művészet egészére – egyes művészeti ágakra, az „autonóm művészet” és a „szépművészet” világára.

Az áttekintés feladatát teljesítő tanulmány helyesen rámutat a kutatásoknak arra a kívánatos, új alapelveire, amely nélkül maga is újabb dogmagyűjteménnyé válhatna (mégoly helyes észrevételeivel együtt): a

szocialista demokratizmus kulturális és elméleti munkastílusának érvényesítésére az offenzív dogmatizmus és a defenzív liberalizmus rossz hagyományú gyakorlatával szemben. Jelentene ez – véleményünk szerint – a kérdéskör olyan újraértelmezését, mely a kategóriák esztétikai-logikai meghatározásában a művészet létezési módjához adekvátan elvszerű; történeti distanciája is van önmagához: értelmező gyakorlatát az előzményekhez polemikusan kapcsolódó történeti értékében vállalja; így az elméletet a jelenlegi művészeti és társadalmi gyakorlat „felismeretének” eszközévé teszi.

A munkastílus demokratizmusa nem öltheti a testületi állásfoglalás formáját, de a „tolerált” különvélemény elvi kontrollnéküliségét sem tűrheti; dokumentumainak a problematika teljes vonatkozásrendszerét kell (hol explicitebb, hol implicitebb módon) elvszerű önállósággal képviselniük. Ennek az igénynek tudatossága a szerkesztői „gesztusban” annak hangsúlyozásával is megjelenik, hogy bár az egyes tanulmányok megállapításai a testületi viták tüzeiben is edződtek, a szerzők kompromisszumos lekerekítettségtől mentes, szuverén álláspontját képviselik. Bár ez a kötet egészében fajsúlybeli, módszerbeli, szemléleti különbségek szülője, kevésbé az önmentséget érezzük e bevezető sorokban, mint a kötet pozitív törekvéseit „ihlető” elv kiemelését.

Alapvető, a tanulmányok színvonalasélyeit illető kérdés: ki hogyan „fut neki” témája feldolgozásának, teremti meg mondandója elméleti bázisát, győz meg álláspontja érvényességéről. Mindhárom tanulmány az elméleti kategóriák megvalósulásuk szerinti konkrét elemzésére lenne hivatott: egy irodalmi periódus műnemileg tagolt „valósága” szerint kellene gazdagítva újraértelmezniük az elméleti fogalmak e rendszerét, és a fogalmak rendszerével tagolniuk, mérniük az irodalmi (történeti) periódus „valóságát”. A korszakra vonatkozóan irodalomtörténeti értékelést előlegező „toleráns” kritikáink megállapításai s a marxista esztétika eddigi eredményei hallgatólagosan kodifikált megállapításokká egyszerűsítve – nem adhatnak egyoldalú vezérelvet, érvényes kiindulópontot; csak a társadalmi valóság mozgásaira vonatkoztatott komplex esztétikai-történeti gondolatmenet koherens kifejtése jelentheti a feladat teljesítését. Mindegyik tanulmány magában kellene hogy foglalja annak a teljes elméleti vonatkozásrendszernek a konkrét műnemben is érvényes kifejtését, melyet a bevezető megjelölt, de „tartalmasan” nyilván nem helyettesíthetett; s ennek a logikai-esztétikai értelmezésnek a történeti áttekintés-értékelés funkciójával kellene szervesen egyesülnie. Minthogy a történeti nézőpont annak a folyamatnak a megragadása, melynek során a tárgy természete folyamatosan lényegévé alakul, nem létezik elvont kategória történeti tartalmassága nélkül, amint történeti igazság sem, mely nem elméleti kategóriákban ölt alakot. – Egy

megújulóan pozitív szemléletű elemzés dialektikája épp ebben lépne túl – csak így léphet túl – a dogmatizmus idea-logikáján és a liberalizmus „egyfelől-másfelől” toleranciáján.

A fenti szempont szerint Szilágyi Ákos tanulmányát tarthatjuk szemléletben, módszerben, elméleti koherencia és értékelő hitel tekintetében a kitűzött cél magas szintű teljesítőjének. Nem az irodalomtörténet (kritika) felől, hanem az esztétikai elmélet felől indul, de nem „kész” érvényű értelmezésekből. A kategóriák kultúrpolitikai, illetve esztétikai mivoltát mérlegre vetve ilyen vagy olyan funkcionálásuk történeti feltételeinek elemzésével a kategóriák esztétikai dominanciája mellett érvel. De az elvi-esztétikai meghatározottságot egyfelől mindenkor történeti meghatározottsága tartalmával, másfelől kultúrpolitikai „lefordíthatóságának” vonatkozásában kezeli, tehát nem abszolút „autonóm” (végső soron: metafizikus) módon. Elemzésével így a történeti értelmezésmódok „folytonosságtudatát” is kiépíti (gondolunk például néhány kitűnő Lukács-kommentárra), egyszersmind megteremti saját, hagyományokra épülő értelmezésének „irónikus távlatát” is az ortodoxia ellenében; de a történeti meghatározottság és a „lefordíthatóság” tudatának pártosságával. Esztétikai kategóriái így válnak *érték* kategóriaként differenciálttá és tartalmassá, az esztétikai pluralizmus tényét tiszteletben tartva is elvi (objektívált eszmei) döntésgigényt képviselő állítássá. A tanulmány csak e filozófiai alapvetés, az értelmezés gyakorlatát és a művek történeti-társadalmi háttérét konfrontáló valóság-elemzés konklúzióival, s a kategóriák elméleti viszonyának felvázolásával lép át a konkrét művek világába, ahol – relatíve kis terjedelemben is – igen sokat (a legtöbbet) sikerül az esztétikai értékelés érvényével művekről és alkotói pályákról mondania. Elméleti alapvetését nem csupán technikailag, bizonyos fokig elvileg is le kellett választania a művek (kivált napi-kritikai értékeltségük) konkrétságáról, de átfogó elemzései bizonyíthatják, hogy elmélete mennyire a művek valóságához adekvát. A kategóriák értelmezése itt töltődik föl valóságos evidencia-érvénnyel.

A másik két tanulmány a tárgy irodalomtörténeti behatárolásából indul ki, témáját idő- és térbeli kiterjedés szerint határozza meg. Szilágyinál ez a kategóriák történeti kérdéseinek kifejtésével együtt, lényegkiemelő összefüggéseik révén történik, Vasy Géza és Tarján Tamás dolgozatában – egymáshoz hasonlóan – az eseménytörténeti periodizáció, a jelenségmennyiség sugallta változások (tematikát, műfajt, ábrázolási módot illető elmozdulások) jelölik ki a tárgyat, sőt határozzák meg a jellemzőnek tartott témapontok és az összefüggések kifejtésének módját. A jelenségek vizsgálata eszerint módszertanilag *kevert* érveléssel zajlik: történeti (pontosabban: a tények regisztrálásával

globális értéket sugalló) és közben némileg, esetlegesen, részlegesen esztétikai (de: tágabb összefüggéseiben kifejtetlen, részvontakozásokra korlátozott) elemzéssel. Ez az értékelés labilitásának, a tárgykört illető megfoghatatlanságnak veszélyét rejti. A mennyiségi nyomatékú jelen-ségkiemelés tényszerű panorámát ad ugyan, de önmagában csak a tárgy természetét írja le. Ha ez az áttekintés közvetlenül egy egészében változatlan, tudottnak és „úgy-levőnek” tételezett esztétikai-elméleti rendszer előterébe helyeződik, formailag már a tárgy lényegeként mutatkozik, és létével értékérvet (ellenérvet) sugallhat: épp azért, mert csak egyes pontokban hajlítgatja meg, finomítja, egészíti ki az elméleti rendszert. Amely így nem valóságos rendszer már, hanem toleránsan alkalmazott séma, mozgatható elcmekből álló háttérparaván. – Vasy Géza és Tarján Tamás tematika, ábrázolásmód és műfaj (műtípus) szerint osztályozott áttekintései ugyanakkor elismerendően sok tartalmas észrevételt, új információt, fontos elemzési szempontot tartalmaznak kortársi irodalmunk egészéről, és egyes kérdésekben igen eleven irodalomtörténeti, kritikai érzékenységről tanúskodnak. Méltatlanság lenne ezt nem kiemelni és üdvözölni, noha itt részletezni nincs módunk. A kötet eredendő célja érzésünk szerint azonban az ő elemző szemléjüknel több volt. A szemléleti többletet a bevezető tanulmány szempontrendszere, helyzetrajza és elvi igényei jelzik, Szilágyi Ákos tanulmánya alapján megvalósítja, Vasy Géza és Tarján Tamás okos észrevételei megvalósulni segíthetik. De semmiképp sem a paraván újabb elemcseréivel.

Ha a realizmus, pártosság, népiség kategóriák irodalmunk jelenében is adekvát, elméletileg szilárd és tartalmas újraértelmezését a kötet nem is oldotta meg maradéktalanul, jó esélyeket jelez. Reményt kelt, hogy az ugyancsak Szerdahelyi István szerkesztésében megjelent társkötetével (*Realizmus a képzőművészetben*), illetve további vizsgálatokkal a marxista esztétikai szemlélet új típusú, tényleges hegemoniájának kiépítője lehet. (Kossuth, 1979. – Esztétikai Kiskönyvtár)

BÉCSY ÁGNES